КРИТЕРІЇ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО ЦИВІЛЬНИХ ТА КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ В УКРАЇНІ (ЧАСТИНА 1)[1]

Большаков С. І.

DOI: 10.53672/ej.3.2020.02[1] Check for updates

Анотація. Приводом для статті Большакова С. І. стали випадки, коли судові експерти різних установ доходять кардинально протилежних висновків щодо вартості майна та майнових прав. Автор ставить за мету обґрунтувати критерії проведення судової експертизи в цивільних і кримінальних справах, які, на його думку, дадуть змогу звести нанівець маніпулювання результатами експертиз і науково обґрунтовано добирати експертів, яким доручають дослідження. Методом роботи є зіставлення норм Конституції України (п. 14 ч. 1 ст. 92), Цивільного процесуального кодексу (ст. 72, 102), Кримінального процесуального кодексу (ст. 3, 9, 69, 102), Закону України «Про судову експертизу» (ст. 1, 3, 7, 7-1, 9, 10), Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (ст. 4, 10, 15) і Порядку рецензування висновків судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 25.05.2015 № 775/5. Автор доводить, що чинне законодавство дозволяє проводити експертизи не лише атестованим судовим експертам, а й іншим фахівцям, зокрема оцінювачам, за винятком експертиз, що належать до виключної компетенції державних спеціалізованих установ. Звідси перший критерій: усі такі особи мають керуватися єдиними методичними підходами, тобто законами про судову експертизу й оцінку майна, національними стандартами оцінки, стандартами фінансової звітності та бухгалтерського обліку; при цьому експерти державних установ, за спостереженням автора, мають доступ до «закритих» методик. Другий критерій стосується документального підтвердження спеціальних знань (кваліфікаційне свідоцтво оцінювача, диплом не нижче спеціаліста або понад десять років стажу), третій полягає в законній підставі дослідження (договір або ухвала суду). Як критерій наукової складової автор пропонує законодавчо закріпити вимогу щонайменше трьох публікацій на рік у фахових виданнях. У висновках Большаков С. І. стверджує, що проводити експертизи можуть також особи, не внесені до Реєстру атестованих судових експертів, і особи, чиє кваліфікаційне свідоцтво втратило чинність; що спеціальні знання можуть стосуватися будь-якої сфери, крім правової; що експерт повинен мати вищу освіту рівня не нижче спеціаліста. Стаття становить інтерес для суддів, адвокатів, судових експертів-оцінювачів як дискусійний погляд на межі допуску фахівців до судово-експертної діяльності.

Ключові слова: судова експертиза, критерії проведення експертизи, судовий експерт, оцінювач, висновок експерта, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон «Про судову експертизу», оцінка майна, спеціальні знання.

Criteria for Conducting Forensic Examinations in Civil and Criminal Cases in Ukraine (Part 1)

Bolshakov S. I.

Abstract. Conflicting expert opinions on the value of property and property rights, issued by experts from different institutions, prompted Bolshakov S. I. to formulate criteria for conducting forensic examinations in civil and criminal cases in Ukraine. The author argues that such criteria would help prevent manipulation of expert findings and allow a scientifically grounded selection of experts. The study compares provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Procedure Code and

the Criminal Procedure Code (including the articles on the expert and on the expert opinion), the Law of Ukraine on Forensic Examination, the Law on Valuation of Property, Property Rights and Professional Valuation Activity, and the procedure for reviewing expert opinions approved by the Ministry of Justice of Ukraine in 2015. The analysis shows that current legislation allows examinations to be carried out not only by certified forensic experts but also by other specialists, including valuers, except for examinations reserved for state specialised institutions. Three criteria are proposed: the use of uniform methodological approaches based on valuation laws, national valuation standards and financial reporting and accounting standards; documentary proof of special knowledge, such as a valuer's qualification certificate, a specialist-level degree or more than ten years of professional experience; and a lawful basis for the examination, namely a contract or a court ruling. The author further suggests a statutory requirement of at least three publications per year in professional journals as evidence of scientific competence. He concludes that special knowledge may relate to any field except law and that an expert must hold at least a specialist-level degree. The paper offers a debatable but practice-oriented view of who may act as an expert.

Keywords: forensic examination, criteria for examination, forensic expert, valuer, expert opinion, Civil Procedure Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, Law on Forensic Examination, property valuation, special knowledge.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 24.06.2020; у номері — 30.06.2020; DOI:* ***10.53672/ej.3.2020.02***[1].

Повний текст

Текст статті.

Входження нашої держави до європейського економічного простору передбачає дотримання принципів законності й прозорості у здійсненні угод цивільно-правового характеру. Разом з тим, на цей час все ще актуальним залишається питання щодо законності проведення судових експертиз, основна мета яких повинна полягати у збереженні цілей та інтересів суб'єктів господарювання.

Критичний аналіз наукових публікацій, присвячених дослідженню питань проведення судових експертиз, ініційованих за цивільними справами в Україні, свідчить, що на сьогодні науковці та практики значний наголос роблять на особливостях розрахунку та зниження збитків, що завдані суб'єктам господарювання під час непрозорих дій. Зокрема, стягненню збитків з контрагента, відповідальності особи за завдані збитки, відновлення втрачених бухгалтерських документів. Разом з тим, на нашу думку, потребують вирішення достатньо суттєві аспективизначення законності здійснення судових експертиз урозслідуванні цивільних та кримінальних справ, оскільки на цей час створилися прецеденти, внаслідок яких судові експерти різних підвідомчих установ обґрунтовують кардинально протилежні висновки щодо визначення вартості майна та майнових прав.

Мета дослідження полягає у спробі автора обґрунтувати критерії проведення судової експертизи щодо цивільних та кримінальних справ в Україні. Сформовані критерії дозволять звести нанівець маніпулювання результатами судових експертиз й створити науково-обґрунтований відбір щодо судових експертів підвідомчих установ, яким необхідно доручати проведення експертиз задля забезпечення принципів законності й прозорості під час винесення судових рішень у цивільних та кримінальних справах.

Задля уникнення дискусії, вважаємо за доцільне на початковому етапі нашого дослідження зробити наголос на тому, хто в нашій державі має право проводити експертні дослідження під час розгляду цивільних та кримінальних справ.

Відповідно до Розділу IV ст. 92 Конституції України: "Виключно законами України визначаються:

14) судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань, основи організацій та діяльності адвокатури; ....."

Відповідно до частини 1 ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України:

«Експертом є особа яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи».

Відповідно до частини 2 ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України:

"Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи".

Відповідно до частини 6 п. 6 ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України:

"Експерт має право користуватися іншими правами, що надані Законом України "Про судову експертизу ".

Відповідно до частини 1 статті 69 Кримінального процесуального кодексу України:

«Экспертом в уголовном производстве является лицо, владеющее научными, техническими или иными специальными знаниями, имеющее право согласно Закону Украины "О судебной экспертизе" на производство экспертизы, и которому поручено провести исследование объектов, явлений и процессов, содержащих сведения об обстоятельствах совершения уголовного правонарушения, и дать заключение по вопросам, возникшим во время уголовного производства и касающихся сферы его знаний"».

Відповідно до частини 25 статті 3 Кримінального процесуального кодексу України:

"участники уголовного производства - .... эксперт, специалист ..."

Відповідно до частини 1 статті 9 (Законність) Кримінального процесуального кодексу України:

"1. Во время уголовного производства суд, следственный судья, прокурор, руководитель органа досудебного расследования, следователь, иные служебные лица органов государственной власти обязаны неукоснительно соблюдать требования Конституции Украины, настоящего Кодекса, международных договоров, согласие на обязательство которых дано Верховной Радой Украины, требование иных актов законодательства".

Відповідно до частини 3 статті 9 (Законность) Кримінального процесуального кодексу України:

"3. Законы и иные нормативно-правовые акты Украины, положения которых касаются уголовного производства, должны соответствовать настоящему Кодексу. При осу-

ществлении уголовного производства не может применяться закон, противоречащий настоящему Кодексу".

Відповідно до частини 5 статті 9 (Законность) Кримінального процесуального кодексу України:

"5. Уголовное процессуальное законодательство Украины применяется с учётом практики Европейского суда по правам человека".

Відповідно до статті 4 (Професійна оціночна діяльність) Закону України " Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні":

" ... Діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України "Про судову експертизу".

Відповідно до статті 1 (Поняття судової експертизи) Закону України «Про судову експертизу»:

"Судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду".

Відповідно до статті 3 Закону України «Про судову експертизу»:

"Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження".

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу»: «Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом..... Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз".

Згідно статті 7-1 Закону України «Про судову експертизу», підставою проведення судової експертизи, «є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.».

Відповідно до пункту 2 статті 9 Закону України «Про судову експертизу»: «особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, або іншим фахівцям з відповідних галузей знань, якщо інше не встановлено законом.»

Відповідно до статті 10 Закону України «Про судову експертизу»: «Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань (частина перша статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 09.09.2004 р. N 1992-IV).

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної

спеціальності (частина друга статті 10 у редакції Закону України від 09.09.2004 р. N 1992-IV).

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом (статтю 10 доповнено частиною третьою
згідно із Законом України від 09.09.2004 р. N 1992-IV).

Судовому експерту забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки та пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб (статтю 10 доповнено частиною четвертою згідно із Законом України від 17.05.2012 р. N 4711-VI).

До фахівця у відповідній галузі знань, який проводить судову експертизу, застосовуються положення цього Закону щодо гарантій, прав, обов'язків, відповідальності судового експерта, крім відповідальності за відмову від проведення експертизи та положень розділу III цього Закону».

Порядок проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень, складених судовими експертами науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (далі - НДУСЕ) і судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, затверджень Наказом Міністерства юстиції України від 25.05.2015 року за № 775/5 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 травня 2015 року за № 605/27050, із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції № 3925/5 від 08.12.2017 року).

Вимоги до висновку експерта визначені у статті 102 Цивільного процесуального кодексу України та статті 102 Кримінального процесуального кодексу України.

У висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, наукова ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством.

Узагальнення нормативно-правової бази свідчить, що чинні нормативні акти щодо проведення судових експертиз під час розгляду цивільних та кримінальних справ дозволяють проводити експертизи не тільки судовим експертам, а й іншим фахівцям.

Отже, у судовому порядку можливо залучити й оцінювачів та фахівців, які володіють спеціальними науковими знаннями й не є зареєстрованими судовими експертами у реєстрі атестованих судових експертів, який веде Міністерство юстиції України. З цього приводу виникає питання, якими нормативними документами зазначені особи мають керуватися задля того, щоб забезпечити однакові висновки про вартість майна й майнових прав, якщо таку судову експертизу буде проводити: судовий експерт,

який зареєстрований у реєстрі атестованих судових експертів; оцінювач; бухгалтер; товарознавець; фінансист; економіст чи інженер, який працює на підприємстві або читає лекції у вищому навчальному закладі та інші фахівці. Незважаючи на те, що на перший погляд видно, що усі ці особи, не будуть однаково «надійно» забезпечені необхідною нормативною базою (судові експерти, які працюють у державних експертних установах, мають доступ до «закритих» методик оцінки майна та майнових прав), усі вони повинні й мають право керуватися вимогами й рекомендаціями Закону України «Про судову експертизу», Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»[2,5], національними стандартами оцінки майна та майнових прав, а також національними й міжнародними стандартами фінансової звітності та бухгалтерського обліку. У цьому випадку можливо забезпечити дотримання одного із критеріїв проведення прозорої судової експертизи – використання єдиних методичних підходів до визначення вартості майна та майнових прав, що є предметом цивільних справ.

Щодо документального підтвердження наявності у спеціаліста необхідних спеціальних знань, то зазначимо, що, наприклад, кваліфікаційне свідоцтво оцінювача є документом, який підтверджує достатній фаховий рівень підготовки оцінювача за програмою базової підготовки для самостійного проведення оцінки майна (ст. 15. (Кваліфікаційне свідоцтво оцінювача) Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»[5]. У товарознавця, бухгалтера, фінансиста та інших фахівців – це наявність диплому про вищу освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста) або стаж роботи за спеціальністю більше десяти років.

Ще одним критерієм, якого необхідно дотримуватися для того, щоб результати судової експертизи були легітимними, є наявність законодавчо обґрунтованої підстави проведення судової експертизи оцінювачем. Зокрема, оцінювачі керуються ст. 10 (Підстави проведення оцінки майна) Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»[5]. Згідно норм цього Закону, оцінка майна проводиться на підставі договору між суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання та замовником оцінки або на підставі ухвали суду про призначення відповідної експертизи щодо оцінки майна.

Вимоги до висновку експерта визначені у ст. 102 ЦПК та ст. 102 КПК України [3,4].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що чинна в Україні на цей час законодавча база надає право на проведення експертних досліджень та судових експертиз у цивільних справах, особам, які не внесені до Реєстру атестованих судових експертів та (або) особам, внесеним до Реєстру атестованих судових експертів, але термін дії кваліфікаційного свідоцтва яких про присвоєння кваліфікації судового експерта минув, або визнання його недійсним через звільнення з державної експертної спеціалізованої установи, а також оцінювачам, які володіють спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

Щодо наявності спеціальних наукових знань у судового експерта, оцінювача та фахівця, то зазначимо, що на сьогодні, на нашу думку, чинні норми поведінки під час проведення судових експертиз під час розгляду цивільних справ створюють прецедент, згідно із яким зазначені особи мають володіти суто практичними компетенціями й, нажаль, нівелюють наявність саме науково складової експертної діяльності. Тому, вважає-

мо за необхідне зазначити, що одним із критеріїв наявності спеціальних наукових знань у осіб, що займаються експертними дослідженнями, повинна бути наявність не менше трьох наукових публікацій за рік у фахових періодичних виданнях і це повинно бути закріплено на законодавчому рівні.

Таким чином, з аналізу вищевикладеного, можна зробити наступні висновки:

1. Законодавцем надано право на проведення експертних дослідження та судових експертиз у цивільних та кримінальних справах, за виключенням передбаченим законодавством експертиз, які проводяться виключно державними спеціалізованими установами, особами не внесеними до Реєстру атестованих судових експертів та/або особами внесеними до Реєстру атестованих судових експертів, але термін дії кваліфікаційного свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта минув, або визнання його недійсним через звільнення з державної експертної спеціалізованої установи, а також оцінювачами, які володіють спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

2. Необхідні спеціальні знання можуть ставитися до будь-якої наукової чи технічній сфері, крім правової.

3. Для проведення судових експертиз у цивільних та кримінальних справах експерт зобов'язаний мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 26.05.2020).

2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038а-XII. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12/ed20170101 (дата звернення: 26.05.2020).

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 26.05.2020).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 26.05.2020).

5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658 –III. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14 (дата звернення: 26.05.2020).

В статье раскрываются критерии проведения судебной экспертизы по гражданским и уголовным делам в Украине. Делается сопоставление между собой различных норм по осуществлению судебно-экспертной деятельности, описываются правовые основания проведения экспертного исследования, анализируются требования к заключению эксперта.

Ключевые слова: гражданско-процессуальный кодекс Украины, уголовный процессуальный кодекс Украины, заключение эксперта, судебный эксперт, судебная экспертиза.

У статті розкриваються критерії проведення судової експертизи у цивільних і кримінальних справах в Україні. Робиться зіставлення між собою різних норм щодо здійснення судово-експертної діяльності, описуються правові підстави проведення експертного дослідження, аналізуються вимоги до висновку експерта.

Ключові слова: *цивільно-процесуальний кодекс України, кримінальний процесуальний кодекс України, висновок експерта, судовий експерт, судова експертиза.*

References

1. Bolshakov S. I. Kryterii provedennia sudovoi ekspertyzy shchodo tsyvilnykh ta kryminalnykh sprav v Ukraini (Chastyna 1) [Criteria for Conducting Forensic Examinations in Civil and Criminal Cases in Ukraine (Part 1)]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2020. Vol. 5, No. 3 (27). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.3.2020.02. URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/2220-kriteriji-provedennya-sudovoji-ekspertizi-shchodo-tsivilnikh-ta-kriminalnikh-sprav-v-ukrajini-chastina-1 (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].